

Марија Копривица
Филозофски факултет, Београд
Центар за црквене студије
marija.koprivica@f.bg.ac.rs

УДК 27-9(497.11)

ДОМЕНТИЈАН О КТИТОРСТВУ И КТИТОРСКИМ ПРАВИМА СТЕФАНА НЕМАЊЕ – МОНАХА СИМЕОНА*

***Апстракт:** Доментијаново дело је ризница за сагледавање не само тога које је манастире Стефан Немања основао, већ и која је ктиторска права завредио. Кроз Доментијанов опус може се пратити наслеђивање ктиторства у Немањиним задужбинама. Такође, његово дело омогућава и сагледавање веома сложених имовинско-правних односа који произилазе из овог чина. Овом приликом биће указано да је Симеон поред Саве сматран ктитором у многим светогорским манастирима. Посебна пажња усмерена је на сведочанства овог писца о правима Симеона и његових наследника на располагање одређеним бројем братских удела у манастирима, поменима у службама и другим почастима које су остварили својим немалим дараовима.*

***Кључне речи:** Доментијан, Стефан Немања, Сава Немањић, ктитор, Хиландар*

Ктиторство у средњовековној Србији није само подизање храмова, то је симбол моћи и побожности владара и велможа.¹ То је најупечатљивије обележје српског средњовековља од данас очувано. Ктиторство се може сагледавати кроз више дисциплина и из више углова, како кроз проучавање материјалних остатака и дипломатичке грађе, тако и кроз проучавање житија, која дају једну посебну наративну и сликовиту димензију у разумевању ове појаве. У први план избија закључак да писци српских средњовековних житија ктиторску делатност истичу у служби представљања својих јунака, који се кроз ово изузетно богоугодно дело приближавају светитељској природи. Поред тога, житија доносе и много више детаља који би могли продубити сазнања о самом задужбинарству,

* Рад је настао у оквиру пројекта „Свети Сава у српској духовности и култури (2022–2025)”, који реализује Одељење за светосавске студије Центра за црквене студије. Такође, аутор своја истраживања реализује у оквиру научноистраживачког рада Филозофског факултета Универзитета у Београду (бр. уговора 451-03-47/2023-01/ 200163).

¹ О ктиторству у средњовековној Србији: Марковић 1925, 100–124; Троицки 1935, 81–133; Поповић, 2016, 113–122; Мишић, 2020, 53–66; Копривица 2022, 21–38.

ктиторским правима и посебно о схватањима ове појаве у очима савременика.

Доментијан, можда и најбољи познавалац хагиографског жанра међу српским средњовековним писцима, ктиторство није запоставио у својим делима.² Доментијана као писца М. Кашанин је окарактерисао као „апологету хришћанске доктрине и творца монархијске религије“.³ Ове одлике могу се веома добро препознати управо у оним деловима Доментијановог текста који говоре о ктиторству. Светогорски монах уз посебан духовни занас говори о подизању манастира, истовремено он изврсно разуме идеолошку позадину тог чина у контексту јачања династије, прикључења српског народа хришћанској екумени и дубљих црквено-политичких идеја.

Помало запостављено Доментијаново дело *Житије Светог Симеона*, садржи веома надахнуте описе ктиторства Стефана Немање. Први писци житија Светог Симеона су његови синови и изврсни познаваоци његовог живота. За разлику од њих, монаху Доментијану са веће хронолошке дистанце било је теже писати о световном животу свог јунака, али образовани монах који је највећи део живота провео у Немањиној светогорској задужбини, знао је и разумео величину његовог ктиторског подвига. У житијима Светог Симеона, посебно оном које је писао Стефан Немањић, ктиторство је представљено не само као величање његовог животног ставаралаштва, већ и као заокрет као истоку у црквеном погледу. Више пута је истакнуто да као извор или модел структуре и концепта *Житија Светог Симеона* Доментијан користи у највећој мери дело Стефана Првовенчаног.⁴ Хиландарски монах као писац прати исти след догађаја и износи податке о истим манастирима које је основао и даровао Стефан Немања, али његово казивање је веома сликовито, стилски обогаћено, теолошки и реторички унапређено, а такође и уобличено у династичку идеологију друге половине 13. века.

Доментијан већ на почетку свог излагања живота и дела Светог Симеона говори о подизању манастира у Топлици. Овај део текста у извесној мери се разликује од сведочанства сачуваног у житију које написао

² Значајнија издања Доментијанових дела: Ђ. Даничић, 1865; Доментијан, превод Л. Мирковић, предговор Б. Ђоровић, 1938; Доментијан, приредила Р. Маринковић, превод Л. Мирковић, предговори М. Кашанин и С. Радојчић, 1988; Доментијан, предговор, превод и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, изд. на српскословенском Т. Јовановић, 2001; У овом раду биће коришћено издање које је приредила Р. Маринковић у издању Српске књижевне задруге и Просвете: Доментијан 1988.

³ Кашанин 1988, 9, 15.

⁴ Ђоровић 1936, 13–24.

Стефан Првовенчани, мада се осетно наслања на овај извор.⁵ Доментијан своје излагање поткрепљује узвишеним мотивима ктитора за подизање храмова, вишим узорима и надахнућима која су Стефана Немању нагонила на ове подвиге. Тако за разлику од хроничарског излагања Стефана Немањића о задужбинама свог оца, Доментијан као монах наглашава димензију божанског надахнућа са којим је ктитор остваривао своја дела. Као прву Немањину задужбину Доментијан помиње манастир Свете Богородице, за коју каже да је подигнута: „извољењем Божјим и поспешењем светог Духа и помоћи пресвете Богородице“.⁶ Такође, говорећи о подизању цркве Светог Николе каже да је подигнута: „силом Божјом и светог Духа и брзом помоћи брзога помоћника и топлом љубављу преподобнога“.⁷ Одмах затим, у опису сукоба међу браћом, Немања је представљен као „праведник Господњи“ и „Божији изабраник“, али се ова веза са Свевишњим успоставља управо у оном делу житија који говори о подизању првих задужбина. Мотив *истока* је веома изражен у Доментијановом казивању о почецима и идеолошкој усмерености Стефана Немање.⁸ Говорећи о подизању топличких манастира, обе целине писац започиње са: „и живећи на истоку у свом делу поче зидати манастир у име пресвете Богородице“ или „и док је још на истоку боравио“ поче зидати други манастир у име великога архијераја Николе.⁹ Исток у овом случају није симбол и метафора, што су често у Доментијановом казивању, већ означава заиста територијалне области на истоку српске државе којима је Немања управљао на почетку своје владавине. Познато је да је Немањина удео на кнежевина обухватала жупе: Ибар, Расину, Топлицу и Реке, а затим јој је придодата и Дубочица коју је добио од византијског цара.¹⁰ Интересантно је да у делу Стефана Првовенчаног није тако јако наглашено да Немања у то време господари само источним деловима српских земаља, односно да је један од удеоних кнезова. Околност да је Немања удео кнез је веома важна за сагледавање правне основе сукоба међу браћом који је уследио, а подстаканут је томе да је Немања без сагласности свог брата, великог жупана Тихомира, подигао топличке храмове.¹¹ Доментијан не помиње да је Немања ктиторска права над манастиром Свете Богородице у Топлици пренео на своју супругу Ану, нити да је био

⁵ Стефан Првовенчани 2017, 21–27.

⁶ Доментијан 1988, 241.

⁷ Доментијан 1988, 241–242.

⁸ Маринковић 1991, 5–13; Бојовић 2011, 30–31.

⁹ Доментијан 1988, 241.

¹⁰ Благојевић 2004, 17–20; Мишић 1998, 95–105.

¹¹ Алексић 2009б, 11–17.

уређен као женски манастир, као што то Стефан Првовенчани у свом делу каже.¹² Овај детаљ и није изненађујући с обзиром да женски ликови у Доментијановом житију готово да нису заступљени.¹³ Доментијан није пропустио да истакне да је у манастиру Светог Николе у Топлици ктитор установио „правило чрначко на службу Господу и на похвалу светом архијереју Николи и самоме томе оцу нашему“.¹⁴ Овај детаљ се односи на прописивање типика манастира, које спада у статутарна ктиторска права.¹⁵ Иако типик за топлички манастир није сачуван, веома је важно нагласити само његово постојање пре Студеничког и Хиландарског типика и пре аутокефалности Српске цркве. Доментијан оставља и податак да прописивање типика стоји у вези са прослављањем успомене на оца нашег, односно Светог Симеона. Истакнути хиландарски монах био је добро упознат са типиком свог манастира, који садржи и посебне одредбе о поменима ктитору.¹⁶ Такође, има основа и за претпоставку да је већ у овом типиком било уређено да манастир делује као ставропигијски, односно да је изузет из надлежности епископа нишког.¹⁷ Значај топличких манастира као првих задужбина Стефана Немање лежи у чињеници да су они постали темељ на којима је наставила да се гради традиција ктиторске делатности Немањића и свих српских средњовековних владара. Борба Немање са браћом око права за ктиторство постаје симбол, описан у житијима првог српског светитеља. Такође, оснивач династије и владар здатељ цркава и манастира, дародавац и добротинитељ многим црквама широм хришћанског света, постаје узор својим наследницима, те и они подижу бројне храмове. Стога, не треба занемарити ни поучни карактер житијских сведочанства о ктиторству, а само задужбинарство и остваривање вечног помена могло би бити и сагледано и у есхатолошком смислу.¹⁸

Доментијан се у казивању о оснивању Ђурђевих Ступова у већој мери ослања на свој извор – житије које је писао Стефан Првовенчани. Међутим, хиландарски монах више пажње посвећује заточеништву Стефана Немања које је претходило подизању овог храма, градећи аналогije и паралеле по угледу на библијске. Поред тога посебно разрађује Немањину

¹² Стефан Првовенчани 2017, 23.

¹³ Кашанин 1988, 23

¹⁴ Доментијан 1988, 243

¹⁵ Троицки 1935, 105–113.

¹⁶ Копривица 2022в, 191–202.

¹⁷ Алексић 2009а, 204–205; Бојовић 2011, 29–31.

¹⁸ Јухас-Георгијевска 2017, 13–14.

везу са Светим Ђорђем.¹⁹ У науци су исказани ставови да је манастир посвећен Светом Ђорђу изнад Раса саграђен као храм у славу победе, као и да је архитектонски и живописом представљао величанствени приказ Немањиног успона до великожупанског трона.²⁰ Оба животописца помињу да је у овим манастирима Немања поставио „правило чрнцима“, односно манастирски типик.²¹ Постојање овог типика, који такође није сачуван до данас, још једно је сведочанство о познавању и реализовању ктиторских статутарних права. Остало је у науци неистражено да ли су и Ђурђеви Ступови организовани као ставропигијски манастир већ приликом оснивања. У прилог томе би ишло то што је манастир већ у Студеничком типиком поменут као један од најугледнијих чији игуман учествује у избору Студеничког архимандрита, а затим и то што се као један од четири краљевска манастира појављује у Жичким повељама.²²

О Студеници и уопште о Немањиним првим монашким данима у Србији Доментијан говори скромно. Писац се и у овом казивању ослања само на дело Стефана Првовенчаног, иако је Савино житије његовог оца богатије подацима о Симеоновом боравку у Студеници. У истраживањима о Доментијановим изворима и структури његовог дела, потврђено је да је хиландарски монах и писац био упознат са Савиним Житијем Светог Симеона, али да га користи оскудније од дела његовог брата.²³ Савино *Житије Светог Симеона* део је Студеничког типика и са тим у вези је и сразмерно више података о оснивању овог манастира.²⁴ Доментијан као хиландарски монах, вероватно никада није посетио Студеницу, нити имао добар увид у активност овог црквеног центра. Ипак, писац у опису подизања Студенице истиче духовно и божанско надахнуће: „а помоћи Божјом, и поспешењем Светог Духа и молитвама Пресвете Богородице, Богом би свршен манастир Свете Богородице, који Свети назва Великом лавром на сабрање многим монасима.“²⁵ Интересантно је да Доментијан већ овде када говори о оснивању манастира Студеницу назива *Великом лавром*, иако Стефан Првовенчани у свом делу то не чини. Очиглено је

¹⁹ Доментијан 1988, 243–252; Јухас-Георгијевска 2017, 14–15; Јухас-Георгијевска 2019, 331–34.

²⁰ Нешковић, 1984, 12–15; Ђурић 1987, 16–17; Ђорђевић 1999/2000, 239–255; Чанак-Медић 2000, 181–197.

²¹ Доментијан 1988, 249; Стефан Првовенчани 2017, 29.

²² *Студенички типик* 1994, 72–73; *Зборник* 2011, 94, Стефан Првовенчани 2017, 117–119; Копривица 2017а, 149–151.

²³ Доментијан 1988, 255; Ђоровић 1936, 24–25; Кашанин 1988, 14–15.

²⁴ Свети Сава 1986, 97–98.

²⁵ Доментијан 1988, 255.

Доментијану познат истакнут статус Студенице међу српским манастирима и да је њен старешина *архимандрит међу свим игуманима*, како то прописује Студенички типик.²⁶ Углед овог манастира је порастао када је примио мошти Светог Симеона, заштитника династије и српске државе и када је Сава са високим црквеним достојанством архимандрита стао на чело монашке заједнице.²⁷ Монашки дани Симеона у Студеници код Доментијана су веома кратко поменути. Сава је у свом *Житију Светог Симеона* оставио податак да је његов отац после замонашења боравио у Студеници око две године, а да је напуштајући Студеницу поставио игумана Дионисија. Постоје тумачења да је Немања и лично руководио манастиром, а предају дужности Сава описује тако да „китор господин Симеон одлазећи постави игумана“.²⁸ Постављање игумана од стране ктитора једно од израженијих права живих ктитора у средњовековним српским манастирима.²⁹

Нешто више простора добила је Студеница у Доментијановом *Житију Светог Саве*. Доментијан већ у првом помену Студенице у овом делу, приликом описа преноса Симеонових моштију, манастир назива *лавром*: „И проведоше га његови синови са духовним песмама и са добромирисним кадионицама ка спремљеном му гробу код пресвете Богородице, Студеничке лавре, који сам себи спреми и положише га у гробу часно, славећи Оца и Сина и Светога Духа, и сада и увек.“³⁰ Подаци о остваривању киторских права препознају се у сахрањивању ктитора у гроб унутар манастирске цркве који је себи наменио још за живота. Модел који је Немања изградио правећи себи гробну цркву и одређујући место вечног почивалишта под куполом храма Божјег наставили су да примењују његови наследници.³¹

Посебну целину у *Житију Светог Саве* Доментијан је посветио „О игуменовану преподобног Саве у дому Свете Богородице Студеничке“. Према његовим речима Сава је за старешину Богородичиног манастира постављен на предлог свог брата великог жупана Стефана. Наиме, Доментијан каже да је Сава након преноса моштију свога оца желео да се врати на Свету Гору, али га је брат замолио, да не иде од отачаства својега „умоливши преподобнога да буде игуман у дому Свете Богородице

²⁶ Студенички типик 1994, 73, 75.

²⁷ Петровић 1998, 39–50.

²⁸ Свети Сава 1986, 107.

²⁹ Копривица 20176, 7–20.

³⁰ Доментијан 1988, 116.

³¹ Троицки 1935, 122, 123; Поповић (Д) 1986, 155–166; Поповић (Д) 1992, 33–47; Поповић (Д), Поповић (М) 2015, 237–257;

Студеничке“.³² Познато је да је Стефан Немањић преузео ктиторско старање над Студеницом, те је стога имао право да поставља настојатеља манастира. Студенички типик прописује да будући српски владари лично постављају архимандрита овог храма.³³ Међутим, именовање Саве за архимандрита Студенице, у којој почиње да се гради култ родоначелника светородне династије, има много већи значај од постављања настојатеља манастира или схватања наследних ктиторских права. Политичке околности почетка 13. века и аутономија манастира коју је ктитор предвидео, а Сава уобличио у типик, дале су основа за развој овог снажног духовног центра, који је представљао колевку независне српске цркве.³⁴ Како Доментијан пише са одређене временске дистанце, он увиђа управо такву улогу Студенице у историји српске државе и цркве, говорећи: „Јер ваистину Богом би наречена архимандритија, од које и овај богољубац основа велику архиепископију“.³⁵

Доментијан изоставља да помене храмове широм хришћанског света које је Немања даровао или обновио, а у некима стекао и ктиторска права. Нешто раније Стефан Првовенчани помиње да је његов отац даривао: Господњу цркву у Јерусалиму, Храм Светог Јована Претече, Цркву апостола Петра и Павла у Риму, Светог Николе у Барију, Богородицу Евергетиду у Цариграду, Светог Димитрија у Солуну, као и да је обновио цркву Светог Михаила у Скопљу и цркву Светог Пантелејмона у Нишу.³⁶ Могло би се само нагађати зашто је Доментијан из свог *Житија Светог Симеона* изоставио овај важан део. Немањин средњи син иступа хроничарски и само побраја цркве ван своје државе, не дајући податке када их је Немања и чиме даровао и да ли их је посетио. Доментијан као наративан писац у своје дело није могао уврстити овакав списак храмова. Веома детаљан и пажљив поменуо је само оне Немањине задужбине у чије оснивање и активност је сам имао увида, или о којима је имао добре изворе у старијим списима или сведочанствима. Од наведених Доментијан помиње да је Симеон имао ктиторска права у цариградској Богородици Евергетиди. Писац сведочи да је Сава приликом посете Цариграду (1199) одсео у манастиру Богородице Евергетиде, где „устапи помен својим родитељима“ и такође да „мертиг приложише ту од свога отачаства

³² Доментијан 1988, 123.

³³ *Студенички типик* 1994, 73–75; Поповић 2016, 113–122.

³⁴ Петровић 1986, 75–98; Благојевић 1988, 56–61; Петровић 1998, 39–50; Максимовић, 2009, 113–131; Коматина 2019, 13–31.

³⁵ Доментијан 1988, 123–124.

³⁶ Стефан Првовенчани 2017, 43.

сваке године“.³⁷ Овде се свакако ради о прилогу који је дао Стефан Немања и ктиторским правима које је остварио знатно раније. Светогорски писац не помиње манастир Светог Николе – Кончуљ, нити Свету Богородицу на Бистрици, Дабарског Светог Николу и Светог Ђорђа, мада о њима има мало податка и у другим изворима. Доментијан у својим описима о подизању Немањиних задужбина у српским земљама не доноси много детаља о самом току градње, локацији, дарованим поседима, али додаје духовне мотиве ктитора, дописује молитве, обраћања Господу, Богородици, Св. Ђорђу, као помоћницима ктиторовим у подизању ових храмова. Доментијан није савременик ових догађаја и није добро познавао Немањине задужбине у Србији, па је и разумљиво да се у свом делу ослања на свој најзначајнији извор, житије које је посао Стефан Првовенчани.

Доментијаново казивање о ктиторству Симона и Саве над светогорским манастирима је много разрађеније и детаљније. Најпре, када Доментијан говори о доласку најмлађег Немањиног сина у манастир Светог Пантелејмона, његовом постригу и одлуци да упркос потери коју је отац за њим послао остане у манастиру, помиње се и дар који је младић дао: „пребивајући ту, положи почетак добрим делима и даде много злато на уздизање манастира Светога Пантелејмона.“³⁸ Ово је први податак да су представници српске владарске породице даривали неки светогорски манастир. Не може се утврдити колики је дар Сава могао приложити тада, када је у манастир стигао као младић и бегунац из очевог дома, али је извесно да том приликом није могао стећи ктиторска права, нити веће почасти од манастира. Након овог првог прилога Пантелејмону уследиће још много других, већих и значајнијих.

Убрзо затим млади српски принц прелази у Ватопед, коначно примајућу анђеоски образ и име Сава. Доментијан веома дирљиво описује реакцију родитеља на Савино замонашење, а затим након прихватања такве одлуке помиње и овај детаљ: „и послаше му много злата, једно за потребе љубимом чеду њихову, а друго на раздавање светим црквама и убогима.“³⁹ Међутим, Теодосије каже да су игуман и братија Ватопеда примили младог испушеника у своју заједницу „да би тиме угодили његовом оцу“.⁴⁰ На овај начин се указује да је Савин прелазак у грчки манастир био припремљен и да је комуникација са оцем великим жупаном постојала. Извесно је да су српски владари након Савиног замонашења

³⁷ Доментијан 1988, 103.

³⁸ Доментијан 1988, 61.

³⁹ Доментијан 1988, 67.

⁴⁰ Теодосије 1988, 116; Живојиновић 1998, 49.

све чешће даривали светогорске манастире, посебно оне у којима је Сава боравио. О начину на који је монах Сава могао располагати новцем који му је отац слао мало се може рећи, а по принципима киновијског монаштва таква добра припадала би манастиру. Међутим, чини се да је воља дародавца Стефана Немање да се та средства разделе црквама и убогима ипак испоштована. У наредној епизоди коју Доментијан описује, названом и чудом, помиње се да Сава, спребивши топле хлебова и натоваривши мазге, пође да посети пустињаке који су пребивали широм Свете Горе, када га пресретоше разбојници.⁴¹ Иако скроман прилог монасима испосницима, овај детаљ може указивати на повремено дељење одређеног броја *мертика*, који су се састојали у храни и основним намирницама. Овакав начин изношења хране познат је из Хиландарског типика и из бројних ктиторских повеља из познијег средњег века.⁴²

Доментијан је записао и један веома важан податак о томе да је Сава сматран ктитором у Ватопеду и пре него што је његов отац дошао на Свету Гору. Он је забележио да је Сава саградио неколико параклиса потчињених Ватопеду. Најпре помиње цркву посвећену рођењу Богородице, коју лоцира „на граду на истоку са великом црквом.“ Затим, наводи да Сава „поче зидати цркву Светога Златоустога, такође на граду, близу поред прве“. Ради се о параклисима који су се налазили иза главне ватопедске цркве.⁴³ Трећу црквицу Сава је подигао нешто касније, после обнове католикона Ватопеда, а посвећена је Преображању Спасовом и смештена у великом пиргу.⁴⁴

Доментијан наводи садржину грађевинских радова које је Сава предузео на обнови Благовештанске Ватопедске цркве: „била је покривена плочама од својих ктитора, а Свети унапред разумевши да није вечно и скинувши плоче покри је оловом.“⁴⁵ Интересантно је да се у Пећком и Бечком рукопису Дементијановог *Житија Светог Саве* разликује део текста који се односи на Савину обнову Ватопедске цркве управо у делу о ктиторским правима. Наиме, Пећки рукопис одмах након помена о Савиним заслугама о украшавању цркве, помиње подизање Спасовог параклиса и завршава поглавље. Међутим, Бечки рукопис доноси пар реченица више и каже: „И кад је Божјом помоћу била свршена и украшена сваким потребама, он велику цркву преизобилно испуни сваким укра-

⁴¹ Доментијан 1988, 67–68, Јухас-Георгијевска 1998, 144–145.

⁴² Копривица 20226, 161–174.

⁴³ Црква посвећена Богородици и Св. Јовану Златоустом уцртана је на једном бакрорезу Ватопеда из 18. века. Кисас 1983, 187–188, 200,

⁴⁴ Живојиновић 1979, 15–16; Живојиновић 1998, 51–52.

⁴⁵ Доментијан 1988, 71.

шенијем и сваким потребама, што и до данашњег дана има на почаст и на виђење свима који долазе, и на похвалу онеме који ју је створио, другом ктитору њезину, богоумноме Сави.⁴⁶ Из тога произилази да је Сава, као актуелни ктитор и покровитељ који борави у манастиру, имао велики утицај и почести у монашкој заједници. Остваривши позицију „другог ктитора“ у Ватопеду, извесно захваљујући средствима које је добио од свог оца, Сава је могао да припреми долазак Симеона у светогорски манастир. Прецизнију хронологију Савиних ктиторских активности можда треба сместити у период око или након 1196. године, и у вези са Немањиним замонашењем и потребом за духовним уздизањем српског владара, па и народа.

О ктиторству над светогорским манастирима више податка има за период након Симеоновог доласка у Свету Гору. Нашавши сина у Ватопеду, Симеон се са својим пратњом смешта у овај манастир и наставља да га обилно дарује. Доментијан говори и у *Житију Светог Саве* и у *Житију Светог Симеона* о њиховим даровима и градитељским активностима у овом периоду. Један такав детаљ садржан је само у Савином житију, али је суштински више повезан са Симеоном. Ради се о обнови цркве у месту Просфори која је посвећена Светом Симеону Богопримцу, по коме је Немања узео монашко име. Овај храм је био похаран од гусара, а према Доментијановом сведочењу, не само да је обновљен, него „около свете цркве сатвори тврд град и велику кулу посред њега.“⁴⁷ Ова црквица је ватопедски посед и овим радовима је продужено њено трајање.⁴⁸ Симеоново покровитељство над Ватопедом започиње одмах по његовом доласку, а Доментијан сведочи да је тада дао: „два кабла суха злата и сребра и много друго безбројно рухо, безбројне мазге, и стада коња, свачим безбројно напунише дом свете Богородице.“ Пишчево схватање овог узвишеног даривања осликавају и речи: „не само то, но и душе своје приложише светој Богородици“.⁴⁹ Доментијан даље каже и да је Симеон наложио да му „сатворе ћелију уз свети олтар велике Богородичине Цркве и прозор да свагда гледа свете молитвенике који служе у цркви“.⁵⁰ Иако би се могло говорити о градитељским радовима којима је употпуњен манастирски комплекс, овај детаљ више указује на ктиторска права. Наиме, постојање посебних ћелија у којима ће ктитор пребивати приликом пасете манастиру није непозната појава. У оквиру манастирског комплек-

⁴⁶ Доментијан 1988, 333.

⁴⁷ Доментијан 1988, 84.

⁴⁸ Живојиновић 1979, 15–16; Живојиновић 1998, 52–53.

⁴⁹ Доментијан, 1988, 83.

⁵⁰ Доментијан 1988, 83.

са могле су постојати посебне просторије, зване палате (полате), дворови или ћелије, предвиђене за боравак ктитора или владара када посећују манастир.⁵¹ Нешто даље у тексту *Житија Светог Саве*, сумирајући његова дела на добробит Ватопеда, Доментијан каже како Сава „сазида превисоке палате, једне нарекавши у име оца свога, а друге у своје име, које и до данас стоје у част у томе манастиру“.⁵² Теодосијев опис ћелија које су Симеон и Сава подигли у Ватопеду још јаче истиче да се не ради о скромним монашким собама, већ су према његовим речима то „многе палате двоспратне и троспране“.⁵³ Интересантно је да се готово на исти начин описују објекти које су за свој боравак Симеон и Сава саградили касније у Хиландару.⁵⁴ Ови подаци о изградњи објеката у оквиру ватопедског комплекса вероватно стоје у вези са Доментијановим сведочанствима о бројности свите која је дошла заједно са Симеоном, као и о потреби да се обезбеди њихов боравак.⁵⁵

Нови прилог Ватопеду Доментијан описује речима: „Опет приложи друго злато ту у манастир у дом свете Богородице и то педесет купа, а такође и вина педесет купа на сваки дан и што трпеза има на којигод дан свако јело од тога такође, да они који улазе и излазе, или благородни или који работају с њим том светом месту да сви свако довољно имају, да манастир не потужи због тога што многи небројани долажаху“.⁵⁶ Овај податак би се могао протумачити као располагање братственим уделима, коматима или аделфатима. Да се ради о посебном уговору о аделфатима указује Доментијан на почетку свог излагања речима да је за ово издвојено „друго злато“ и одређује намену ових средстава. Нешто касније писац помиње и да је Сава неуморно радио „у манастирским делима са особним људима који једу купљени хлеб“.⁵⁷ Ови људи су вероватно они који су корисници купљених аделфата, а међу њима изгледа нису били сви монаси већ и радници. Уговарање аделфата у светогорским манастирима сусреће се и раније, али је много чешће у 15. веку.⁵⁸ Мотив и садржина

⁵¹ Mojsilović-Popović 1985, 19-25; Поповић (С.) 1994, 119.

⁵² Доментијан 1988, 85.

⁵³ Теодосије 1988, 134.

⁵⁴ Посебне ћелије за боравак монаха Симеона чува предање и традиција Хиландара у коме се очувао назива за Симеонову ћелију смештену југозападно од храма. Живојиновић 1998, 52-53, 64. Сматра се да је и у Студеници, а можда и најпре тамо, ктитор - монах Симеон себи обезбедио посебну ћелију наспрам олтара храма. Кораћ, 1983, 27-30.

⁵⁵ Живојиновић 2000, 107-110; Марковић 2016, 57-58.

⁵⁶ Доментијан 1988, 84.

⁵⁷ Доментијан 1988, 85.

⁵⁸ Живојиновић, 1968, 241-270; Живојиновић, 1974, 291-309; Живојиновић 2013, 663-672.

оваквог уговора су усмерени на то да боравак Симеона и Саве, њихове пратње и српских монаха, не буду терет Ватопеду и његовим уобичајеним приходима, већ да се издржавају од посебно опредељених средстава, и то оних које су сами Симеон и Сава обезбедили. Податак да се ради о *педесет купна*, а овај термин би се могао поистоветити са српским *комат* или *мертик*, могао би посредно указивати на број људи који се се већ тада окупио као српска монашка заједница на Светој Гори.⁵⁹

Разматрајући Доментијанове, у великој мери поуздане, податке о Симеоновом боравку и даривању Ватопеда, може се закључити да се и бивши српски велики жупан могао сматрати једним од ктитора манастира.⁶⁰ Појава двојног ктиторства, или изједначавања права за чланове исте породице, није страна за средњовековне прилике. Нарочито треба узети у обзир да Савине градитељске и покровитељске активности не би биле могуће без материјалне и моралне подршке његовог оца, а да представљају и својеврсну припрему за његов долазак. Теодосије сведочи да су Сава и Симеон обновили ватопедску трпезарију и живописали је, што Доментијан испушта да каже.⁶¹ Нешто познији слој фрескосликарства из нартекса главне Ватопедске цркве приказује Светог Симеона уз назнаку да је *ктитор Хиландара*, а уз представу Светог Саве стоји *архиепископ Србије*. Портрети Симеона и Саве приказани су и у живопису трпезарије, те и ови подаци јасно сведочи о заједничком ктиторском деловању оца и сина.⁶²

Посету Кареји Доментијан описује кратко, али прецизно, доносећи важне податке о ктиторским даровима и почастима које су остварили Симеон и Сава. Од дарова поменуто је како су приложили: „прво свете сасуде сребрне и златне, и покрове светих сасуда са бисером и камењем, затим епитрахиље, трапезофоре и додаше царску паларију суха злата.“⁶³ Ради се не само о материјално веома вредним предметима, већ и о високом уметничком и занатском новоу израде богосужбених предмета.⁶⁴ Последњи поклон исказан је у одређеној количинској мери (царској паралији) сухог злата, тако да је целокупан прилог био вредан стицања ктиторства. Одмах после навођења ових дарова писац наглашава: „и написани бише у помену тој цркви до скончања века са првим ктитором

⁵⁹ Копривица 2022, 216–218.

⁶⁰ Јухас-Георгијевска 2017, 17–20.

⁶¹ Теодосије 1988, 135–136.

⁶² Кисас 1983, 191, 201, 202; Живојиновић 2000, 107–110; Марковић 2016, 58. С. Мандић: Моленије рабе Божије монахиње Анастасије, Древник, Београд 1975, 48–64;

⁶³ Доментијан 1988, 86.

⁶⁴ Николић 1985, 30.

великим царом Михаилом, бише наречени други ктитори, што се и данас једнако помиње са првим ктитором.⁶⁵ Овај детаљ је веома важан јер су чланови српске владарске породице и пре оснивања српског манастира Хиландара, уписани као ктитори у средишту Протата у Кареји.

Писац затим помиње Симеонов и Савин одлазак у Богородицу Иверску, где се на исти начин поклонилише: „и напунише свету цркву сваким истим частима и такође дадоше много злата и такође бише написани и ту као други ктитори до краја века“.⁶⁶ Уз нешто дужи опис Доментијан сведочи о посети Лаври Светог Атанасија, истичући духовно уздизање уз молитве и плач. Поред тога, писац каже да су сву братију овог манастира даривали, једне златом, а друге рухом. Такође наводи: „принесоше му сваке части и дадоше у цркви много злата толико да су постали други ктитори, да се и до данас спомињу као ктитори једнако са благоверним царевима.“⁶⁷ Треба нагласити да Доментијан у овом делу свог текста увек говори о заједничком наступању Симеона и Саве, и да није само Сава био почаствован ктиторским поменом већ и његов отац.⁶⁸

Доментијан у сва три посећена манастира наводи да су Сава и Симеон постали *други ктитори*. Овим називом означавају се дародавци који су својим прилогом допринели обнови манастира. Први ктитор је оснивач и његова права су највећа, али када након смрти првог ктитора и током времена манастир остане без довољно средстава ктиторство могу преузети и други покровитељи. Други ктитор се такође може сахранити у храму, осликавати у живопису, једино не може мењати статутарно уређење манастира.⁶⁹ Доментијан јасно истиче право на помен као једну од најважнијих привилегија ктиторства. Право на уписивање у овакву врсту поменика припада само ктиторима и подразумева служење посебних молитвословља, како за живота, тако и након смрти. Право на помен је један од најчешћих мотива који су ктитори истицали и било је веома важно у духовном и есхатолошком смислу, јер је значило да ће дуг временски период живети успомена на њихова дела и њихово име.⁷⁰ Доментијан оставља и сведочанство да су у другој половини 13. века, када је он живео и стварао, српски ктитори заиста помињани у Ватопеду, у Кареји, у Лаври Светог Атанасија, заједно са првим ктиторима и византијским царевима. Треба нагласити да и познији српски владари управо у овим манастири-

⁶⁵ Доментијан 1988, 86.

⁶⁶ Доментијан 1988, 86.

⁶⁷ Доментијан 1988, 86–87.

⁶⁸ Живојиновић 1979, 16–18; Марковић 2016, 58–60.

⁶⁹ Троицки 1935, 97–101.

⁷⁰ Копривица 2022в, 191–202

ма настављају традицију ктиторског старања. Стефан Душан је даривао готово све светогорске манастире, али се ктитором сматра у Светом Пантелејмону, Великој Лаври, Ватопеду, а такође уписан је као ктитор и у поменике карејског Протата.⁷¹ Нешто касније деспот Стефан Лазаревић у истим манастирима стиче ктиторска права и захтева да му се служе помени на исти начин као и цару Стефану Душану.⁷² Извесно је да је успомена на Симеоново и Савино ктиторство живела готово до краја средњег века, те да су српски владари осећали потребу да наследе и наставе ову традицију. Тешко се може рећи да ли је Доментијаново дело имало утицаја на овакав развој, односно да ли су управо на основу његовог сведочанства и познији српски владари могли бити упознати са ктиторском делатношћу који су родоначелници династије започели.

Доментијаново казивање о Хиландару спада у најобимније и најпоузданије изворе о оснивању српског светогорског манастира.⁷³ Иако са обележјима реторичког стила, извештај о овом питању је хронолошки прегледан, са прецизним историјским подацима који се могу поткрепити дипломатичким изворима и сведочењем других савременика. Доментијан доноси значајне податке о следу догађаја пре прве фазе грађевинских радова на манастиру, а који су у тесној вези са поштовањем правних и имовинских односа који стоје иза самог чина ктиторства. Најпре указује на поштовање регалних и имовинских права византијског цара. Доментијан сведочи да је Сава у Цариграду „молио Хиландар и би му дан од цара, и врати се од цара у Свету Гору да великим даровима.“⁷⁴ У овој етапи Хиландар је царевом вољом, а на захтев Саве, био подчињен Ватопеду, те стога по повратку „предаде заповед цареву приложивши манастир Хиландар ка Ватопеду и злато даровано му од цара предаде игуману на потребу манастиру и братији“.⁷⁵ Затим се са оснивањем српског манастира морао сложити и светогорски Протат.⁷⁶ Иако је улога Саве у свим мисијама са разлогом наглашена, треба обратити пажњу и на Доментијаново сведочанство да је Симеон тај коме је Протат одобрио да изабере

⁷¹ Новаковић 1912, 491–494, 504–507, 565–567; Мошин, Соловјев 1936, 28–34, 94–104, 119–123; Ђурић 1981, 148; Кораћ 1992, 45–47, 76–81.

⁷² Младеновић 2007, 248.

⁷³ Оснивање Хиландара и уопште историја овог манастира је више пута обрађена у српској историографији, стога ћемо се на овом месту задржати пре свега на оцени Доментијанових изворних података о томе и указати на неке детаље који сведоче о ктиторству и ктиторским правима.

⁷⁴ Доментијан 1988, 88.

⁷⁵ Доментијан 1988, 88–89.

⁷⁶ Живојиновић 1998, 57–58.

место за српски манастир, и да „беху послана братија од светог сабора да му предају манастир који воли“. Међутим, пошто је Симеон већ био стар и није могао јахати, Доментијан каже да су обиласку Свете Горе и одабиру места приступили на следећи начин: „и подигавши оца свога Светога Симеона са одором између два коња, обиђе сву Свету Гору и све манастире, и не заволи ниједнога осим Хиландара.“⁷⁷ Овај детаљ указују на углед и утицај Симеона и поштовање његове воље. Предходно стечена ктиторска права Симеона и Сава у Кареји и у Ватопеду била су од великог значаја за брзо и неометано одобрење за подизање српског манастира. Када Доментијан говори о захтевима упућеним ка ватопедском игуману да им да „једно запустело месташце“, он не пропушта да Саву и Симеона назове „хранитељима“, односно ктиторима великог грчког манастира.⁷⁸ Треба нагласити да је Доменијанов опис догађаја који су претходили изградњи Хиландара опширнији и поузданији од описа које су Стефан Првовенчани и Сава оставили у житијима која су написали Светом Симеону. Подаци који су садржани у Повеља цара Алексија III из јуна 1198. године, подударни су са Доментијановим наративним казивањем.⁷⁹

Доментијан је имао прилику да сам види и борави у цркви која је подигнута у време Симеона и Сава, што и сам каже: „и прво обнови цркву, јер црква беше од првог дана, која је и данас, но би украшена од ових преподобних и распрострањена колико требаше на почаст држави отачаства њихова.“ Ова прва фаза обнове подразумевала је и објекте потребне за безбедност манастира и становање монаха: „около манастира сазидаше град и велики пирг у њему, да је подобан царскоме дому и превелике палате томе истоме подобне.“⁸⁰ Археолошка и архитектонска истраживања су потврдила постојање пирга из ове најстарије фазе градње.⁸¹ По завршетку изградње манастира Симеон се са једним делом монашке братије премешта из Ватопеда у Хиландар, а Доментијан веома надахнуто говори о краткотрајном периоду заједничког живота оца и сина у својој светогорској задужбини.⁸²

Према Доментијановом казивању, Сава је за време очевог живота и у савету са њим поново путовао у Цариград цару Алексију III. Том приликом цар им је уступио стари манастир Зиг и уврстио Хиландар у ред царских манастира. Према мишљењу М. Живојиновић, које је углавном

⁷⁷ Доментијан 1988, 90; Јухас-Георгијевска 2017, 18.

⁷⁸ Доментијан 1988, 89–90.

⁷⁹ Тодић 2015, 12–14.

⁸⁰ Доментијан 1988, 91.

⁸¹ Живојиновић 1981, 7–17; Живојиновић 1998, 61–63.

⁸² Доментијан, 94–95; Јухас Георгијевска 2019, 331–341

прихваћено у српској историографији, Савино путовање у Цариград смешта у пролеће и лето 1199. године, односно у период након Симеонове смрти.⁸³ Без обзира на ову неусаглашеност, Доментијанови подаци о овом догађају су веома документарни, опсежни и тачни. За сагледавање ктиторства као појаве веома је важан детаљ који је Доментијан оставио у казивању о Савиној посети цару Алексију. Писац царево речи преноси овако: „са радошћу ћу учинити све што треба светиња ваша, да сатворим и мој мертик с вама.“ А затим додаје „и приложи цар свој мертик Зиг царски манастир.“⁸⁴ Овај помен *мертика* би био најстарији податак о овом термину у српским изворима. Иначе, термин метрик, који се односи на братствени удео у манастиру, користи се као синоним за комат, или аделфат. У српским изворима (Дечанским повељама и другим познијим исправама) помиње се као следовање монасима у храни и одећи, и прописана је његова мера. Овим термином, на сличан начин као и аделфатом означавају се и имовинска права ктитора да располажу одређеним бројем тих братских удела.⁸⁵ Поред уступања поседа Зиг, цар је издао посебну хрисовуљу којом се Хиландар ставља у ред царских манастира. Доментијан је јако добро разумео правну садржину овог чина, штавише могуће је да је имао и увид у овај документ.⁸⁶ Веома конкретно каже: “И написа му хрисовуљ са царским утврђењем, што је неподигнуто и до садашњег дана, и именована цар кир Алексије цариградски Хиландар царским манастиром и приложи га ка царским манастирима.”⁸⁷ Прецизније одређивање слобода Хиландара у односу на Протат и на представнике световне власти Сава ће по повратку на Свету Гору разрадити у Хиландарском типичу.⁸⁸

Припајање поседа и светилишта у подручју Милеја Хиландару вероватно се одвијало у више етапа.⁸⁹ Доментијанова сведочења о проширењима метоха у непосредној близини могу се препознати на више места у тексту. Најпре, одмах по завршетку изградње Хиландара каже: “и одмах испроси у прота и свију светогораца Милеје и то постаде Хиландар“.⁹⁰ Касније доноси један веома интересантан детаљ: “И сложив заједно од четрнаест

⁸³ Живојиновић 1998, 67–71

⁸⁴ Доментијан 1988, 92.

⁸⁵ Живојиновић 1968, 241–246; Копривица 2022а, 298–302.

⁸⁶ Тодић 2015, 14.

⁸⁷ Доментијан 1988, 92–93; Живојиновић 1998, 69–71.

⁸⁸ Свети Сава 1986, 41–86.

⁸⁹ Живојиновић 1987, 36–45; Живојиновић 1998, 59–60.

⁹⁰ Доментијан 1988, 91.

манастира назва га Хиландар“.⁹¹ Истраживања су потврдила да се на простору Милеја налазио већи број запустелих манастира и ћелија. Њихова бројност крајем 12. века се не може утврдити, те је драгоцено Доментијаново сведочанство. Нажалост, писац је поред поменутог Зига, навео још једино манастир Светих Испосника, за који каже да је добијен од Протата, али додаје и „за то њима дадоше благослов златом и рухом и коњима“.⁹² Проширење Хиландарских поседа на Атосу је настављено у наредном периоду углавном куповином имања.⁹³

Доментијан није пропустио да каже и да је Хиландар добио и своје метохије у српским земаљама. Он не наводи о којим поседима је реч већ само каже: „и приложише од своје земље метохије толико довољно, да је двома стотинама чрнаца довољно свега до воље“. Прве хиландарске метохије у Србији су хотачка, уписна у повељи монаха Симеона, и неколико година касније у повељи Стефана Немањића уписана крушевска метохија. Обе су обухватале по десетак села, пашњаке, винограде и пчелињаке.⁹⁴ Не може се поуздано рећи да ли је Доментијан био упознат са садржајем повеља српских владара Хиландару, али се таква могућност не може олако одбацити. Као писац и теолог Доментијан је веома шкрт у навођењу топонима, тако да није поменуо ни најзначајније поседе Хиландара. Интересантан је и податак да је Хиландар имао довољно средстава за издржавање око 200 монаха. Сава у Хиландарском типиксу, а затим и у *Житију Св. Симеона*, каже да је у време смрти његовог оца у манастиру уз њега и игумана Методија боравило десетак монаха.⁹⁵ Број чланова братства је брзо растао, те и Сава пред полазак у Србију (1207) сведочи „и после мало времена сакупих 90 монаха братства и све спремних што је на потребу манастиру“.⁹⁶ Остаје отворено питање да ли је до друге половине 13. века број монаха заиста нарастао на две стотине. У том случају, Доментијан је дао бројност из тог периода као савременик, док се у супротном, ради се само о његовој процени о богатству Хиландара.

Разматрајући Доментијаново схватање ктиторских права, потребно је осврнути се и на његово разумевање наследности ктиторства. Светогорски монах у оба житија која је написао каже да је ктиторско старање над Хиландаром пренето на великог жупана Стефана Немањића. У *Житију Светог Саве* писац кратко каже: „А благоверном сину његову

⁹¹ Доментијан 1988, 93.

⁹² Доментијан 1988, 93.

⁹³ Živojinović 1987, 36–45; Живојиновић 1998, 84–86.

⁹⁴ Зборник 2011, 69, 83; Зарковић 2002, 54–72; Младеновић 2013, 31–36.

⁹⁵ Свети Сава, 1986, 48, 116. У Хиландарском типиксу помиње деветорицу монаха, а у *Житију светог Симеона* четрнаест.

⁹⁶ Свети Сава 1986, 116.

који је тада владао на престољу светога Симеона великим жупану кир Стефану, њему предадоше манастир Свете Богородице Хиландарске и деци његовој после њега.“ У *Житију Светог Симеона* Доментијан преноси писмо које је остарели отац упутио сину владару, на основу онога што је сам Стефан написао у својој верзији житија, те каже: „а опет после мене теби и деци твојој и унучадима и у родове ваше и родове до века, и ти ћеш бити ктитор и овоме, као што ти пре писмено предадох тамо у твојој владавини дом Пресвете Богородице Благодетељнице Студеничке, ни са ким у заједници, само теби и твојем семену после тебе“. ⁹⁷ Могло би се рећи да Стефан Првовенчани има своје разлоге због којих настоји да се представи као једини наследник свих ктиторских тековина свог оца, изумимајући из тога свог брата Вукана и његове наследнике. ⁹⁸ Ктиторско право јесте наследно, а поред тога може се и пренети на треће лице. ⁹⁹ У овом случају може се говорити и о оба вида преноса ктиторских права на Стефана Немањића. Наиме, сам Стефан као и Доментијан каже да му је отац писмом (или написмено) предао ктиторско старање над Студеницом, те се вероватно ради о документу који је имао одређену правну вредност. Са друге стране, Стефан као владар шаље материјална средства током изградње Хиландара, а затим издавањем повеље, у којој прилаже метохију једнаку или већу од оне коју је дао његов отац, он и личним залагањем постаје ктитор. Доментијан пише у време када се јасно виде последице наслеђивања ктиторских права и у Хиландару и у Студеници, и свестан је да је тиме обезбеђен континуитет деловања и јачања тих манастира. Такође, он у свом делу негује династичку идеологију и стога се опредељује да уврсти редове у којима се ктиторско старање над Немањиним задужбинама преноси генерацијама. Стога је смрт монаха Симеона само крај овоземаљског живота, а кроз помене његовог имена наставио је да живи у више од десет манастира у којима је стекао ктиторска права.

Доментијан о ктиторству и задужбинама Стефана Немање говори са дистанце од готово целог века од оснивања првих Немањиних задужбина, или неколико деценија од подизања Хиландара. На самом крају, Доментијановим речима може се и сумирати ктиторство и уопште однос према подизању и даривању цркава који је имао Стефан Немања – монах Симеон: „отац наш свети Симеон би благословен од Бога и од свију светих и давши свима свако довољно злата и руха, и склони срца свију светих чрнаца да моле Христа за његово спасење, и по свим светим црквама по Светој Гори постави свој помен, који је и до данас“. ¹⁰⁰

⁹⁷ Доментијан 1988, 283.

⁹⁸ Стефан Првовенчани 2017, 57.

⁹⁹ Троицки 1935, 102.

¹⁰⁰ Доментијан 1988, 83.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Доментијан (1988): Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, прир. Р. Маринковић, превод Л. Мирковић, предговори М. Кашанин и С. Радојчић, Стара српска књижевност у 24. књига, књ. 4, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Доментијан (1938): Доментијан, *Живот Светога Саве и Светога Симеона*, прево Л. Мирковић, предговор Б. Ђоровић, Београд.

Доментијан (2001): Доментијан, *Житије светога Саве*, предговор, превод и коментари Љ. Јухас–Георгиевска, изд. на српскословенском Т. Јовановић, Београд;

Данићић, Ђуро (1865): *Животи Светога Симеуна и Светога Саве написао Диментијан*, Београд.

Зборник (2011): Мошин, Владимир, Ђирковић, Сима, Синдик, Душан: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника 1186–1321. године*, Београд: САНУ.

Младеновић Александар (2007): *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића*, Београд: Чигоја.

Новаковић, Стојан (1912): *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.

Свети Сава (1986): *Свети Сава, Сабрани списи*, прир. Д. Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Стефан Првовенчани (2017), Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, прир. Љ. Јухас–Георгиевска, Београд–Краљево.

Студенички типик 1994: *Студенички типик Цароставник манастира Студенице*, прир. Т. Јовановић, Београд.

Соловјев, Александар, Мошин, Владимир (1936): *Грчке повеље српских владара*, Београд.

Теодосије (1988): Теодосије, *Житија*, прир. Д. Богдановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 5, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Алексић, Владимир (2009а): *Нишка епархија у држави Стефана Немање*, у: Д. Бојовић (ур.), Правиславна теологија и култура, Ниш, Центар за црквене студије,

Алексић, Владимир (2009б): *Почетак владавине Стефана Немање и његово ктитор-ство као разлог сукоба са браћом*, Весник војног музеја 36 11–17.

Благојевић, Милош (1988): *Студеница – заштитница српске државе*, у: В. Кораћ, Студеница и византијска уметност око 1200, Београд: САНУ, 56–61.

Благојевић, Милош (2004): *Српске удеоне кнежевине, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд: ЗУНС, 21–50.

Бојовић, Драгиша (2011), *Рађање српске цркве у Топлици (хагиографска и химно-графска сведочанства)*, у: Д. Бојовић (ур), Стефан Немања и Топлица, Ниш: Центар за црквене студије, 27–35.

Бошков Марко (2016): *Ктиторско право Светог Саве над манастирима у Светој земљи*, Теолошки погледи 49, 113–136;

Ђурић, Војислав (1987): *Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија*. Богословље 31/1, 13–26.

Ђурић Иван (1981): *Поменик светогорског протата с краја 14. века*, Зборник радова Византолошког института 20, 139-169.

Đorđević Ivan (1999/2000): *On the Scene of the Descent of the Holy Spirit on the Apostles et Đurđevi Stupovi at Ras*, Зборник радова Византолошког института 38, 239–255.

Живојиновић, Мирјана (1968): *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*, Зборник радова Византолошког института 11, 241–270.

Живојиновић, Мирјана (1974): *Монашки аделфати на Светој Гори*, Зборник Филозофског факултета 12/1, 291–309.

Живојиновић Мирјана (1979): *Ктиторска делатност Св. Саве*, у: В.Ђурић, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд: САНУ, 15–25

Живојиновић, Мирјана (1981): *Најстарији период манастира Хиландара*, Хиландарски зборник 8, 7–17.

Živojinović, Mirjana (1987): *La monastere de Chilandar et ses metiques dans la region l' Athos*, Зборник радова Византолошког института 26, 36–45.

Живојиновић, Мирјана (1998): *Историја Хиландара I*, Београд.

Живојиновић, Мирјана (2000): *Стефан Немања као монах Симеон*, у: Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви – историја и предање, 101-112.

Живојиновић, Мирјана (2013): *Акти о аделфатима. Прилог византијско српској дипломатици*, Зборник радова Византолошког института 50, 663–672.

Зарковић, Божидар (2002): *Хотачка метохија. Први хиландарски посед у Србији*, Лепосавић

Јухас-Георгијевска, Љиљана (1998), *Документарно и фикцијско у Доментијановом делу Живот Светог Саве*, у: С.Ђирковић (ур.), Свети Сава у српској историји и традицији, 141-158.

Јухас-Георгиевска, Љиљана (2017): *Стефан Немања као градитељ црква и манастира у виђењу српских писаца XIII век*, Семинар српског језика, књижевности и културе: предавања 6, 5-22.

Јухас-Георгиевска, Љиљана (2019): *Библијске паралеле у функцији грађења јунака у Доментијановом "Животу Светог Саве"*, 50 година Међународног славистичког центра. Књ. 1, Велике теме српске књижевности: Научни састанак слависта у Вукове дане (1971-2019), 331-341

Кашанин, Милан (1988): *Јеромонах Доментијан*, у: Доментијан, Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, прир. Р. Маринковић, Стара српска књижевност у 24. књига, књ. 4, Београд, 9-38.

Кисас Сотирис (1983): *Представа светог Саве Српског као ктитора манастира Ватопеда*, Зборник Матице Српске за ликовне уметности 19, 185-199

Коматина, Ивана (2019): *Студеница – темељ српске духовности и државности*, у: М. Анђелковић, М. Матић (ур.), Културно наслеђе манастира Студенице, Манастир Студеница, 13–31.

Копривица, Марија (2017а): *„Краљевски манастири” у средњовековној Србији*, у: С.Мишић (ур.), Српска краљевства у средњем веку, Краљево – Београд, 147–162.

Копривица, Марија (2017б): *Постављање игумана у српским средњовековним манастирима*, Београдски историјски гласник 8, 7–20.

Копривица, Марија (2021): *„Уточниште болесним и немоћнима” – болнице и стационари код окриљем српских средњовековних манастира*, Пошаста на тлу средњовековних српских земаља (епидемије, непогоде, глад), Београд, Филозофски факултет, 117–132.

Копривица Марија (2022а): *Властелинства и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш-Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију, Центар за црквене студије.

Копривица Марија (2022б): *„Давање на вратима” – милостиња и хуманитарни рад Српске цркве у средњем веку*, Београдски историјски гласник 13, 161-174

Копривица Марија (2022в): *Помени ктиторима: прилог проучавању ктиторских права у средњовековној Србији*, Византијско словенска читања V, 191-202

Кораћ Војислав (1983): *Једна монашка ћелија у Студеници*, Зограф 14 27-30

Кораћ, Душан (1992): *Света Гора под српском влашћу (1345–1371)*, Зборник радова Византолошког института 31, 1-199.

Максимовић Љубомир (2009): *Владарска идеологија у српској држави и подизање Студенице*, у: Б. Крсмановић (ур.), *Византијски свет и Срби*, Београд, 113–131.

Маринковић Радмила (1991): *Запади и Истоци Растка Немањића – по Доментијану*, Научни сатанак слависта у Вукове дане 20/1, Београд, 5-13.

Марковић Василије (1925): *Ктитори, њихове дужности и права*, Прилози за књижевност, језик, историју и филклор 5/1–2, 100–124.

Марковић Миодраг (2009): *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску уметност*, Београд.

Марковић, Миодраг, (2016): *Србија у Византији, Ктиторска делатност српских задужбинара на подручју Ромејског царства*, у: Д. Војводић, Д. Поповић (ур.): *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку, Византијско наслеђе и српска уметност II*, Београд, 57–74.

Мишић Синиша (1998): *Историјска географија у житијима Св. Симеона и Св. Саве*, у: С. Ђирковић (ур.): *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд, 95-105.

Мишић, Синиша (2020): *Велможе и ктиторско право код Немањића и Лазаревића*, Зборник радова „800 година аутокефалности Српске православне цркве”, Косовска Митровица, 53–66.

Младеновић, Срђан (2013): *Крушевска метохија. Хиландарски посед у Хвосну*, Ниш: Центар за црквене студије.

Mojsilović-Popović Svetlana (1985): *Secular Buildings in Medieval Serbian Monasteries About the Medieval Stanadard of Living*, Зограф 16, 19-25

Нешковић, Јован (1984): *Ђурђеви ступови у Расу*, Краљево: Завод за заштоту спосмеика културе.

Николић, Радомир (1985): *О уметничкој делатности светога Саве у књижевном делу Доментијана*, Саопштења 17, 21-36.

Петровић, Миодраг (1986): *Црквено-државна идеологија Светог Саве у Студеничком типуку*, Осам векова Студенице, Београд: Свети Архијерејски синод, 75–98.

Петровић, Миодраг (1998): *Архимандритско достојанство Св. Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд, 39–50.

Поповић, Даница (1986): *Гроб Светог Симеона у Студеници*, Осам векова Студенице, Београд: Свети Архијерејски синод, 155–166.

Поповић, Даница (1992): *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд.

Поповић, Даница, Поповић, Марко (2015): *Мироточиви гроб светог Симеона у Студеници – нови поглед*, Зборник радова Византолошког института 52, 237–257.

Поповић, Радомир (2016): *Ктитор и игуман према Хиландарском и Студеничком типичу*, у: Љ. Максимовић, В. Вукашиновић (ур.), Манастир Студеница, 700 година Краљеве цркве, Београд, 113–122.

Поповић, Светлана (1994): *Крст у кругу, архитектура српских средњовековних манастира*, Београд.

Тодић, Бранислав (2015): Повеље цара Алексија III манастиру Хиландару и стари српски писци, Прилози са књижевност језик историју и фолклор 81 (2015), 3-17

Троицки, Сергеј (1935): *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*, Глас СКА 168, други разред 86/3, 81–133.

Чанак-Медић Милка (2000): *Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба*, у: Ј. Калић (ур.), Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање, Београд, 181–197.

Marija koprivica**DOMENTIAN ABOUT FOUNDING (KTETORSHIP)
AND KTETOR RIGHTS OF STEFAN NEMANJA – MONK SIMEON****Summary**

The authors of the medieval hagiography emanated patronage in the context of representing their hero who by undertaking this extraordinary endeavor came closer to the nature of a saint. Apart from that, the written lives of saints bring to the light a lot more details about the ktetor's motives, the rights of churches and monasteries founders, and particularly about understanding of this phenomenon from the point of view of the contemporaries.

Life of Saint Simeon and *Life of Saint Sava*, written by Domentian, contains utterly inspired escriptions of Nemanja's patronage. Domentian as an educated monk who had spent most of his life in Chilandar monastery on Mount Athos, had a clear insight into the greatness of founding of monasteres. This author followed the same line of events and gave data on the same legacies of Stefan Nemanja mentioned also by Stefan Prvovenčani (First-crowned) in his *Life of Saint Simeon*, but his telling was rather picturesque, enriched both in terms of style and theology. Domentian's telling on monk Simeon's and Sava's patronage and ktetorship of Mount Athos monasteries was much more elaborated and detailed. The author had an opportunity to see and describe the temples and other objects raised by them, and he was also involved into painting of the patrons and giving memorial services to them and their successors. Domentian noted one very important piece of information, that Sava had been considered a ktetor of Vatoped monastery long before his father even came to Mount Athos. He mentioned a large amount of gold and other gifts bestowed to this monastery. More than anything, he testified on the act of Chilandar monastery foundation efforts and he was also a witness of growth of the serbian monastic community on Athos.